

מרוקו

(צרפתית: Maroc; אנגלית: Morocco). ממלכה מוסלמית בצפון אפריקה, לחופי הים התיכון והאוקיינוס האטלנטי. ב-1912-1956 היה חלקה הגדול של מ' בחסות צרפת, וחלקה הקטן, בצפון, בחסות ספרד (עד 1958), אך רשמית נחשבה מ' לממלכה אחידה; שטחים קטנים, ובהם הערים סבתה (סאוטה, Ceuta) ומליליה (Melilla), נחשבו לחלק מספרד, והעיר טנג'ר (Tangier) היתה מ-1923 בשלטון בין-לאומי, אך בעקבות מפת צרפת ב-1940 סיפחה הספרדים לשטח שבחסותם ורק אחרי המלחמה חזרה למעמדה הקודם (עד 1956)

יהודים ישבו במ' מימי הרומאים. הקיבוץ היהודי במ' היה הגדול והחשוב בקיבוצי היהודים בארצות האטלס. היהודים היו מפוזרים בה בקהילות רבות מאוד, בערים ובכפרים, בכול רחבי מ', ורבים מהם ישבו במלאח (גטו) בערים, שהיו תכופות משכנות עוני. מעמדם היה כשל 'בני חסות' (ד'מני) בארצות האסלאם.

ערב מלחמת-העולם השנייה ישבו במ' קצת יותר מ-200,000 יהודים. רובם המכריע היו בשטח שבשליטת צרפת ומיעוטם בשטח שבשלטון ספרד. למרות שצרפת נמנעה מלשנות את מעמדם המדיני של יהודי מ', הרי עצם נוכחותה גרם שיפור ניכר במצבם ובבטחונם, וכבשאר ארצות המגרב חדלו היהודים להישמע להוראות 'אמנת עמר' בין המוסלמים ל'בני החסות', המשועבדים, ולהוציא מקרים מעטים של התנכלויות, פסקו הפרעות ביהודים.

מצד שני פגע הכיבוש הקולוניאלי קשות ביסודות המסורתיים של הכלכלה. כך, למשל, נפגע מעמדם של היהודים כמלווי כספים, כרוכלים וכבעלי-מלאכה זעירה. בלחצם של הצרפתים עבר גם הארגון הקהילתי שינויים דרסטיים, והעיקריים בהם היו הגבלת האוטונומיה הפנימית של הקהילה, והגברת פיקוח השלטון המרכזי על מוסדות הקהילה, ובכלל זה בתי-הדין הרבניים, שסמכויותיהם צומצמו לענייני אישות ופולחן בלבד.

ככלל, בניגוד לחברה המוסלמית סביבם, גילו היהודים יחס חיובי ביותר הן כלפי השלטון הצרפתי והן כלפי תהליך המודרניזציה שליווה את העידן הקולוניאלי. יחס זה לצרפת ולתרבותה היא אחד הגורמים להערכת יחסיהם עם חברת הרוב המוסלמית. ואכן, בשנות ה-30 החרפו מאוד, בדומה לאלג'יריה, היחסים בין היהודים ובין סביבתם. גם במ' קמו ארגונים אנטי-יהודיים שונים בקרב האוכלוסייה האירופית, ואולם, בשל מעמדה המיוחד של מ', שהיתה ארץ חסות ולא מושבה, ובשל היותם של יהודי מ' נתינים מקומיים ולא אזרחי צרפת, לא היתה לאנטישמיות האירופית חשיבות בדומה לחשיבותה באלג'יריה.

חשיבות רבה יותר נודעה לתסיסה בקרב המוסלמים בשנות ה-30 כתוצאה מהתגברות התעמולה הפאן-ערבית וההתערורות הלאומית שפקדה את מ' ואת תוניסיה כאחת. המנהיג הדרוזי שאכיב ארסלאן, שיסד בז'נוה את ה'ועד הסורי-הפלשתינאי', היה אחראי לתעמולה האנטי-ציונית והאנטי-יהודית שהופצה במ'. לידו פעלו רבים ממנהיגי התנועה הלאומית

המרוקאית, כגון עבד אל-ח'אלק תורס, חאג' עבד אל-סלאם באנונה ואל-מאכי (ל-נאצרי, והם האשימו את צרפת בהעדפת היהודים על-פני הרוב המוסלמי ובמתן חופש פעולה לארגונים הציוניים במ' ובתוניסיה. דברי התעמולה השפיעו על ההמונים ואף על אנשי מינהל בכירים. כך למשל, באוקטובר 1934 ביקש הוזיר הגדול של מ' מן השלטונות הצרפתיים לאסור על היהודים להתגורר ברבעים המוסלמים, ובשנת 1937 ניסה הפאשא של מראכש (Marrakech) לאסור על היהודים להעסיק בבתייהם משרתים מוסלמים. העיתונות הערבית המקומית האשימה את היהודים בניצול הכספים שהרוויחו במסחרם עם המוסלמים כדי לממן את המאבק עם האסלאם בארץ-ישראל, ובעקבות זאת צימצמו מוסלמים רבים בערים הגדולות את קשריהם עם היהודים.

התסיסה בקרב המוסלמים ניזונה במידת מה גם מתעמולת הגרמנים. היטלר לא הקדיש אומנם שימת-לב מרובה לאגן הים התיכון, ואולם, הוא רצה בגיוס הלאומנות הצפון-אפריקנית נגד צרפת, כדי לעורר בבוא העת מהומות ופעולות אנטי-קולוניאליות שישתקו את מושבות צרפת. ואכן, בתיווכו של המפתי של ירושלים, חאג' אמין אל חסיני, ואף במישרין, נטלו לאומנים צפון-אפריקנים חלק פעיל מאוד בחתרנות הגרמנים, שהתמקדה באופן בלבדי בנושאים אנטי-יהודיים ואנטי-קולוניאליים. ראש הקהילה המוסלמית בברלין היה ממוצא מרוקאי, והוא שטיפח את הקשרים שנוצרו בין 'אגודת התרבות האסלאמית' (Islamischer Kulturverband) שבווינה ובין התנועה הלאומית של מ'. אחרי נצחון פרנקו במלחמת האזרחים בספרד במרס 1939 פעלו הגרמנים מתוך שטחה של מ' הספרדית, מהערים סבתה ותטואן (Tetuan) ומהעיר הבין-לאומית טנג'ר, ובהן נוסחו והופצו עלוני תעמולה אנטי-יהודית ואנטי-צרפתית. בין שאר האשמותיה נגד צרפת הפיצה תעמולת הגרמנים את השמועה, שצרפת העניקה מיקלט בצפון-אפריקה למאות יהודים מגרמניה.

ב-1937 הצטרפה גם איטליה למסע האנטי-יהודי של הגרמנים בצפון-אפריקה. שידורי רדיו בארי (Bari) צוטטו בהרחבה בעיתונות האיטלקית של תוניס (Unione) וטנג'ר (Vedetta), ותיארו את היהודים כסוכני הקולוניאליזם הצרפתי במגרב וכתומכיו העיקרים של האימפריאליזם הבריטי בארץ-ישראל ובמזרח התיכון. בתי מסחר איטלקיים במרוקו ובאיטליה נצטוו לצמצם את קשריהם עם היהודים, ומשנת 1938 סגרו כמה מוסדות תרבות איטלקיים בטנג'ר, ברבאט (Rabat) ובתוניס את שעריהם בפני היהודים.

הקהילה היהודית לא נשארה אדישה לתעמולת הגרמנים והפשיסטים. בתוניסיה ויתרו עשרות יהודים בעלי אזרחות איטלקית על אזרחותם או נמנו עם פעילי תנועת ההתנגדות לפשיזם שפעלה מחוץ לאיטליה, ובמ' הטילו היהודים חרם מוחלט על הסחורות מתוצרת גרמניה, למגינת ליבם של שכניהם הערבים. על רקע זה פרצו בשנת 1933 התנגשויות דמים בין יהודים ומוסלמים בערים שונות, כגון תטואן, רבאט וקזבלנקה (Casablanca).

עם התקרב המלחמה הביעו מאות יהודים במ' מכול השכבות את רצונם להתגייס לצבא הצרפתי, ואולם, רק מעטים מהם גויסו, מחשש ממורת-רוחם של המוסלמים ובהתחשב בהלכי הרוח האנטי-יהודיים בקרב האוכלוסייה האירופית. מכול מקום, במהרה התברר שלא יתמלאו תקוות היהודים כי גילויי הפטריוטיות שלהם יביאו לידי היעלמות ההסתה האנטישמית, והאיבה ליהודים גברה ככול שהתמוטטה חזית צרפת, וככול שתבוסתה נעשתה ודאית יותר.

מראשית מאי 1940 גברה ההסתה האנטי-יהודית בכול ערי מ'. היהודים הואשמו, בין השאר בהתעשרות מן המלחמה 'שגרמו אחיהם בני עמם באירופה'. תפקיד מרכזי מילאו במערכה נגד היהודים קבוצות הימין הצרפתי, דוגמת ה-PPF (Parti Populaire Francais), שפעלו בקזבלנקה, באוג'דה (Oujda), בפור ליוטה (Port-Lyautey, היום: קניטרה) וברבאט. בכמה מקרים הצטרפו מוסלמים להתנכלויות שאירגנו הצרפתים. בספטמבר 1940 נהרג יהודי במלאח של פאס (Fez) ושישה נפצעו בהתקפה שערכו חיילים צרפתים ומוסלמים.

הרוחות נרגעו רק אחרי כינון משטר וישי ופרסום הצווים האנטי-יהודיים הראשונים – ובכלל זה תקנון היהודים בצרפת (באוקטובר 1940). לעומת אלג'ריה, שבה יושם התקנון במלואו ובניסוחו המקורי, דאגו השלטונות הצרפתיים להתאימו למצב המיוחד במ' ובתוניסיה. כך, למשל, הוגדר כיהודי 'מרוקאי' או 'תוניסאי' כול מי שדתו יהודית. מחשש לפגיעה בכבודם של השליטים המוסלמים המקומיים, חדל להיחשב ליהודי מי שהמיר את דתו לאסלאם. ברם, במ' ובתוניסיה הטיל הצו הגבלות ואיסורים דומים על היהודים, כגון האיסור לעבוד במינהל, בהוראה, ברשויות מקומיות, באמצעי תקשורת ועוד. ואולם, למרות אופיים האוניורסלי, לא היתה פגיעתם של חוקי הגזע שווה באלג'ריה ובמ'. כך, למשל, סבלו מעט מאוד יהודים מרוקאים מהגבלת שיעורם של בעלי-המקצועות החופשיים, שכן מספרם היה בלאו הכי קטן מאוד בהשוואה לאלג'ריה. רובם הגדול של התלמידים היהודים במ' למדו בבתי-ספר של חברת 'כול ישראל חברים' או של מוסדות יהודיים אחרים, ולפיכך כמעט שלא הרגישו את חומרת הצווים שהגבילו את מספר התלמידים היהודים במוסדות חינוך צרפתיים. ככלל, בניגוד לאלג'ריה, שבה כול שכבות האוכלוסייה היהודית נפגעו מחוקי הגזע, הרי במ', ובמידה מסויימת גם בתוניסיה, ניכר רישומה של תקופת וישי באזורים העירוניים בלבד ובקרב היסודות שבתוקף עיסוקיהם באו במגע עם הצרפתים או שרצו לסגל להם את תרבותם. היה זה אפוא אחד הפרדוקסים של האנטישמיות נוסח וישי: בהיפוך ממה שקרה בצרפת עצמה, פסחה האנטישמיות על היסודות המסורתיים של יהדות צפון-אפריקה, אך פגעה בצורה הקשה ביותר דווקא באותם יסודות של החברה היהודית שנתערו בתרבות צרפת ועשו כברת דרך ארוכה לקראת השתלבות בה, בניגוד לדרכה בצרפת.

בחודשים שקדמו לפרוץ המלחמה ומיד אחרי תבוסת צרפת הגיעו למ' מאות יהודים זרים, פליטים ממרכז אירופה וממזרחה שנתקעו בצפן-אפריקה בדרכם לאמריקה, וכן מתנדבים

זרים לצבא הצרפתי, לרבות לגיון הזרים, ששביתת-הנשק בין צרפת לגרמניה מצאה אותם בצפון-אפריקה. בשנים 1941 ו-1942 נצטרפו אל שתי הקבוצות הללו אלפי פליטים יהודים שנמלטו מצרפת הכבושה, ואולם, עם בואם לצפון אפריקה נוכחו לדעת כי הגורל שציפה להם שם אינו שונה מגורלם בשלטון הכיבוש הגרמני. חלק מהם מצא מחסה בקרב הקהילות היהודיות המקומיות, והפליטים האחרים הובלו עם הגיעם למחנות מעצר, שכבר מתחילת המלחמה רוכזו בהם מאות יהודים בעלי נתינות זרה, ואחרי כניעת צרפת נכלאו בהם גם בעלי נתינות בריטית. למחנות הובאו גם עשרות יהודים מקומיים שנעצרו באשמת פעילות חתרנית או בעוון פעילות בשוק השחור. היהודים שהתנדבו לצבא נלקחו כולם לגבול הדרומי שבין מ' לאלג'יריה לעבודת פרך במחנות שהוקמו לאורך תוואי מסילת הברזל הטרנס-צחרית שמשטר וישי החליט לסלול דרך המדבר. האסירים היהודים פוזרו בכ-30 מחנות שדמו למחנות ריכוז לכול דבר. הם חוייבו לעבוד יותר מעשר שעות ביום, בתנאי מזג אוויר קשים ביותר, ועל כול הפרת סדר נגזרו עליהם עונשים כבדים מאוד. המחנות נוהלו בידי קצינים לשעבר מלגיון הזרים הצרפתי, והללו הפגינו את איבתם ליהודים ולא הסתירו את אהדתם לגרמניה הנאצית. המחנה הגדול ביותר היה ג'לפה (Djelfa) שבו רוכזו 700 עד 1,000 אסירים. מעריכים שערב פלישת האמריקנים לצפון אפריקה ב-8 בנובמבר 1942 ישבו קרוב ל-4,000 אסירים יהודים במחנות בדרום מ' ואלג'יריה. לעומת זאת הצליחו ב-1941 קרוב ל-10,000 פליטים לעבור בצפון-אפריקה ולצאת ממנה מבלי להתנסות במחנות של שלטונות וישי. אלה היו יהודים שהגיעו למ' בתעודות מעבר שקיבלו במרסי או בליסבון מ'ה'צ'ם ומה'ג'וינט'. הם טופלו בוועדי עזרה מקומיים שהוקמו באוראן (Oran), בקזבלנקה ובטנג'ר ושדאגו לצורכיהם עד להפלגתם באוניות ליעדיהם בצפון-אמריקה או בדרומה.

פלישת האמריקנים לצפון-אפריקה בנובמבר 1942 לא שינתה דבר במצב היהודים במ' ובאלג'יריה. במובן מסויים חלה אף החרפה ממשית במצב היהודים, שכן, כאילו היו האמריקנים מרוחקים 1,000 מילין, פרעו אנשי הימין הצרפתי ביהודים במקומות שונים במ'. בקזבלנקה אירע הדבר שניות ספורות אחרי המצעד הראשון של צבא ארצות-הברית בעיר: התוקפים פלשו לרובע היהודי, חיללו בית-כנסת ושדדו עוברים ושבים רבים. בימים שאחרי-כן אירעו כדברים ההם בערים אחרות, בהשתתפותם הפעילה של יסודות מוסלמים ושל אנשי המשטרה המקומית. מ-12 בנובמבר כיתרה המשטרה ברבאט שבועות מספר את הרובע היהודי; עשרות יהודים נעצרו ברחובות על לא עוול בכפם ונידונו במקום לעונשים כבדים. כך קרה גם ליהודי מכנאס (Meknes) ופאס. מעשים כאלה נמשכו זמן רב אחרי ביטול חוקי הגזע בפקודת הגנרל ז'ירו במרס 1943. ביולי 1944 ערכו החיילים המרוקאים שבצבא צרפת שהיו מוצבים בצפרו (Sefrou) פעולה רבת-היקף נגד תושבי הרובע היהודי בעיר, ובסיומה נעצרו כ-200 יהודים. לבד ממעשי האלימות הללו שעליהם חיפה הממשל הצרפתי,

סבלו היהודים מחומרת הקיצוב במזון, שעד 1945 נוהל לפי קריטריונים גזעניים שקבעו בזמנו שלטונות וישי.

אשר לאסירי מחנות העבודה, עבר זמן רב אחרי פלישת האמריקנים עד שהחלו השחרורים. העיכוב נבע לא רק מסירובם של השלטונות הצרפתיים לפתוח לאלתר את המחנות, אלא גם מאי-רצונם של גורמים בין-לאומיים שונים, כגון ממשלת פולין הגולה, לקבל לידיהם את האסירים המשוחררים. מצבם של האסירים שמוצאם מארצות ה'ציר' היה מסובך עוד יותר: הצרפתים הסכימו לשחרר מתוכם רק אותם שהיו מוכנים להתגייס ליחידות הקומנדו או ללגיון הזרים. המיפלט היחיד היה להתגייס לעבודה בבסיסי הצבא האמריקני והבריטי במ'. אומנם, באופן רשמי נסגרו המחנות באפריל 1943, אך עד הקיץ של אותה שנה הוסיפו לשבת בהם כ-700 אסירים יהודים.